

DAVLAT BOSHQARISHDA FAOL ISHTIROK ETGAN MALIKALAR

Xudoberdiyeva Madinabonu

Namangan davlat pedagogika instituti Tarix yo‘nalishi 3- bosqich talabasi

E-mail: madinaxudoberdiyeva5@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18675063>

Annotatsiya: Mazkur maqolada tarixiy jarayonlarda davlat boshqarishda faol ishtirok etgan Temuriy sulolasi, Boburiy sulolalar davrida yashab ijod qilgan siyosiy va madaniy hayotga hissa qo‘shgan malikalar hayoti va faoliyati yoritilgan. Xususan Saroymulk xonim, Shodimulk begim, Jahonoro begim, Qabaj xotun kabi malikalarning siyosat maydoniga kirib kelishi va boshqaruvda tutgan o‘rni haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Temuriy malikalar, saroy xonimlari, Shodimulk begim, Gavharshod begim, Mohlaroyim, Nodirayi davron, ijtimoiy hayotda ayollar, o‘rta asr malikalari.

Аннотация: В данной статье освещается жизнь и деятельность представительниц династии Тимуридов и династии Бабуридов, которые активно участвовали в государственном управлении в исторические периоды и внесли значительный вклад в политическую и культурную жизнь общества. В частности, рассматриваются вопросы вхождения в политическую сферу и роли в управлении таких представительниц, как Сароймульк ханым, Шодимульк бегим, Джаханара бегим, Кабадж хатун и другие.

Ключевые слова: тимуридские принцессы, придворные ханым, Шодимульк бегим, Гавхаршод бегим, Мохларойим, Нодирайи даврон, женщины в общественной жизни, средневековые правительницы.

Abstract: This article highlights the life and activities of the princesses of the Timurid and Baburid dynasties who actively participated in state governance during historical periods and made significant contributions to political and cultural life. In particular, it discusses the entry of figures such as Saroymulk Khanum, Shodimulk Begim, Jahanara Begum, and Qabaj Khatun into the political sphere and their roles in governance.

Keywords: Timurid princesses, court ladies, Shodimulk Begim, Gavharshod Begim, Mohlaroyim, Nodirayi Davron, women in social life, medieval queens.

Tarixni o‘rganib uni yoritib borar ekanmiz ko‘plab shohlar, sarkardalar, shahzodalar va davlat arboblarni o‘qib o‘rganib boramiz biroq, davlat boshqaruvida faol ishtirok etgan malikalar ham mavjud bo‘lib, ular ko‘pincha keng o‘rganilmaydi. Ularning bazilari yillab davlatni taxtda o‘tirib adolat ila boshqargan bo‘lsa, bazilari yosh farzandi taxtga chiqqanligi uchun u ulg‘ayguncha regent sifatida davlatni boshqargan. Ular davlat boshqaruvida, diplomatiya, iqtisodiy islohotlarda, xalq manfaatlarini himoya qilishda va xatto urushlarda sezilarli ta‘sir ko‘rsatgan.

Turli davrlarda mamlakatni boshqargan malikalar To‘maris, Buxoro xonligini boshqargan Qabaj xotun, Qo‘qon xonligida faol bo‘lgan Mohlaroyim (Nodirabegim), Temuriy malikalardan Saroymulk xonim, Shodimulk begim, Oltin O‘rda xonligida Tulunbeg xonim, Turkon xotun va

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

Boburiy malikalardan Mohimbegim, Xadichabonu, Jahonoro begim va Zebuniso begim kabi ayollar o‘z davrining siyosiy sohasida muhim o‘rin tutgan.

Bularning tarix sahnasida qanday o‘rin egallagani va o‘z davrida siyosatni va davlatni qanday olib borganini, siyosat maydoniga qanday kirib kelganini o‘rganadigan bo‘lsak, avvalo Qabaj xotundan boshlasak: Xunak xotun VII asrning oxirlarida Buxoroda hukmdor bo‘lgan malikalardandir. U manbalarda Qabaj xotun, Xo‘tak xotun yoki Xotun nomlari bilan keltiriladi. Ushbu malika Buxoro tarixiga oid yozma manbalar orqali bizgacha malum bo‘lgan mahalliy malikalardan biridir. Biroq Xunak xotun xaqida malumotlar kam, ular orasida eng mukammalrog‘i Muhammad ibn Ja‘far (an-Narshaxiy) ning “Tarixi Buxoro “ (Buxoro tarixi) asarida keltirilgan. Asarda Xunak xotun hukmronlik yillari hijriy yil hisobida 673-yil ya‘ni Grigoriy yil hisobi bo‘yicha 680- 695-yillar deb keltiriladi. Eri vafot etgandan so‘ng taxtga chiqqan o‘g‘li yosh bo‘lganligi uchun uning o‘zi Buxoroni 15-yil boshqargani haqida manbalarda keltirilgan.

Ushbu asarda Muhammad ibn Ja‘far bu malika haqida yana ushbu malumotlarni keltiradi: “Bidun Buxorxudot o‘lgan vaqtda undan bir emadigan o‘g‘il bola qoldi, uning ismi Tag‘shoda edi, bolaning onasi bo‘lgan malika taxtga chiqdi va o‘n besh yil hukmronlik qildi ”- deb aytib o‘tgan. [1]

Keyingi malika Oltin O‘rda xonligidan Tulunbeg xonum bo‘lib, u tarixda Oltin O‘rdaning noyob ayol hukmdori bo‘lib tanilgan. Tulunbegumning kelib chiqishi va shaxsi haqida aniq malumotlar keltirilmagan. U haqidagi malumotlar kam bo‘lib, Tulunbegum oltin O‘rdaning og‘ir davrida malika edi, u o‘z nomini 1370- 1371-yillarda Saroy va Moxshida zarb qilingan tangalarga yozib qo‘ygan. U qisqa muddat xon bo‘lgan bo‘lsada, biroq aynan u “xon” darajasiga ko‘tarilgan yagona ayoldir.

Tulun begu xonimdan keyin siyosat maydonini yoritadigan malika Turkon xotun bo‘lib, u Anushtegin asos solgan xoramzshohlar sulolasining so‘ngi hukmdori Alouddin Muhammad xorazmshoh (1200-1220) ning onasi, Juvayniyning takidlashicha Turkon xotun Qang‘li urug‘idan bo‘lgan xon Aqran (Jonkishi) ning qizi edi. Tarixiy manbalarda Sulton Muhammad hukmronligi davrida Turkon xotun davlat ishlarida yetakchi mavqeni egallagan. Uning farmoyishlari va maslahatlari o‘g‘li tomonidan so‘zsiz bajarilgan. Turkon xotunning rahnamoligida saroy ahli, zodagonlar bir necha guruhga bo‘linib, o‘zaro adovat qilgani aytiladi. Bundan tashqari Qippchoqlardan tashkil etilgan oliy martabali sarkardalar Turkon xotun bilan yaqin bo‘lib, aksariyati saroyda sultonga qarshi bo‘lib turgan biron bir guruhga rahbarlik qilganlar. Bazi manbalarda yana shunday takidlanadiki o‘sha paytda taxtda xon tursada, ko‘pgina asosiy ishlarni Turkon xotun hal qilardi. Saltanat deyarli Turkon xotun tomonidan boshqarilgan. Ko‘p hollarda Muhammad Xorazmshoh tarafidan e‘lon qilingan hukm va farmoyishlar Turkon xotun tomonidan hech asossiz, kengashsiz bekor qilinar edi. Uning siyosat maydonidagi ro‘lini shundan ham bilib olsa bo‘lardir. [2]

Keyingi malika Qo‘qon xonligida hukm surgan Mohlaroyim (Nodirabegim) bo‘lib, o‘sha davrda Qo‘qon xonligi Olimxon tomonidan boshqarilar edi. Uning ukasi Umarxon esa Farg‘ona vodiysining nufuzli shaharlaridan biri-Marg‘ilonda hokim edi. Bir-birlariga ko‘ngil qo‘ygan Umarxon va Mohlaroyim 1807- yil turmush quradilar. Oradan ko‘p o‘tmay Qo‘qon xonligidagi mutassil ziddiyatdan so‘ng 1810-yil Olimxon qatl etilib, uning o‘rniga Umarxon taxtga o‘tiradi. Aynan shu yillarda Nodirabegimning keng miqyosda ijod bilan shug‘ullanish davri boshlanadi.

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

Nodira Qo‘qonda xon saroyida bo‘lgani uchun davlat ishlaridan ham habardor bo‘lib borardi. Mohlaroyim va Umarxon oilasida ikki o‘g‘il Muhammad Alixon va Sulton Maxmudxonlar tug‘iladi. 1822-yili Umarxon bevaqt vafot etadi. Shundan so‘ng taxtga o‘g‘li yosh Muhammad Alixon keladi. Nodira ham o‘g‘li bilan birgalikda hokimiyatni boshqarish ishlarida faol ishtirok eta boshlaydi. Nodira boshqaruvidagi mamlakat tinch edi. Bundan tashqari, qo‘shni o‘lkalar bilan savdo-sotiq va boshqa sohalarda turli kelishuvga erishildi. U nafaqat siyosat va balki qurilish sohasida ham ilg‘or va tashabbuskor bo‘lgan. Nodira bilan zamondosh qozi Abdunabi xotif u haqidagi xotiralar va shoiraning hayoti hamda ijtimoiy faoliyatiga bag‘ishlab doston yozadi. Asarda Nodirabegimni “Nodirayi davron” bo‘lib tanildi va xalqlar tahsiniga sazovor bo‘ldi deydi, albatta bu asar tugallanmagan hisoblanadi. [3]

Temuriy malika saroyimulk xonim u chig‘atoy ulusiga mansub xonlardan biri Qozonxonning qizi bo‘lib, 1341-yil tavallud topgan. Balog‘atga yetgach Movarounnahr hukmdori Amir Qozonxonning nabirasi Amir Husaynga turmushga chiqadi. 1370-yilda amir Husaynning Balx jangidagi vafotidan so‘ng 29 yoshli Saroyimulkxonimni Amir Temur nikohiga oladi. Yuksak insoniy fazilatlariga egaligi tufayli Saroyimulkxonim Amir Temur ahli ayollari-malikalarining ulug‘iga aylanadi hamda “Katta xonim” yohud “Bibixonim” mavqei

ga ega bo‘ladi. U o‘z zamonasida nafaqat idrokli, farosatli balkim husnu-latofatda ham benazir bo‘lgan. Mamlakatning ijtimoiy va madaniy qurilish ishlariga boshchilik qilgan. Saroyimulkxonim Samarqanddagi xozirgi jome masjidining kun chiqar tomonidan madrasa qurdiradi. Madrasa nihoyatda mahobatli bolib, Amir Temur qurdirgan jome masjidiga tutash bo‘lgan. Bundan tashqari Saroyimulkxonim sohibqiron Amir Temurning harbiy yurishlarida ko‘pincha hamrohlik qilgan. Bibixonim saltanatni boshqarishda vujudga kelgan ayrim muammolarni hal qilishda o‘zining oqilona maslahatlari bilan faol qatnashgan. Amir Temur Bibixonimga oshkora bo‘ysunmasada, biroq uning oqilona maslahatlariga o‘zida qandaydir ehtiyoj sezib turgan. Bibixonim siyosatdan tashqari o‘zi farzand ko‘rmagan bo‘lsada, sohibqiron o‘z nabiralari Muhammad Sulton, Xalil sulton, Ulug‘bek va boshqa mirzolari Bibixonim tarbiyasiga topshirgan edi.

Keyingi Temuriy malika Gavharshodbegim Amir Temurning to‘rtinchi o‘g‘li Shoxruh Mirzoning suyuqli katta xonimi edi. Gavharshodbegim 1379-yil tug‘ilib 1393-yil Shoxruh mirzoning nikohiga kirgan, undan uch o‘g‘il va ikki qiz ko‘rgan. To‘ng‘ich o‘g‘li- Muhammad tarag‘ay (1394-1449) o‘rtancha o‘g‘li-Boysung‘ur Mirzo (1397-1433) kichik o‘g‘li Mirzo (1401-1445) lardir. Manbalarda uning ikki qizi borligi aytiladi biroq ular haqida malumotlar keltirilmagan. Shoxruh Mirzo ko‘p vaqtini toat- ibodatga va kitob o‘qishga sarflaydi. Saltanat, devon ishlarini xotini Gavharshodbegim boshqaradi. Amir Temur vafotidan so‘ng sekin asta saltanatni qo‘lga olgan Shoxruh mirzoning o‘zi ham malikaning donoligiga, oqilligiga tan berar, uning maslahatlariga o‘zida ehtiyoj sezar edi. Gavharshodbegim viloyatga hokim tanlash va uni tayinlash, qo‘shinga sarkarda tayinlash, hatto kimga qanday jazo berish ham malika ixtiyorida bo‘lgan. Masalan: 1440-yil 6-mayda mashhur Hirot tarixchisi Fasih Ahmad ibn jaloliddin Muhammad Xafofiy (1375-1442) Gavharshodbegimning g‘azabiga uchrab, ikki marotaba qisqa qamoqqa xukm qilinadi. [4]

Temuriy malikalardan yana biri Shodimulk begim haqida. Amir Temurning suyuqli nabirasi Xalil Sulton Mirzo kunlardan bir kuni shahar chetidagi bog‘ko‘chadan otda o‘tib ketayotib Shodimulkga ko‘zi tushadi va sevib qoladi. Xalil Sulton (1384-1411) jasoratli, harbiy salohiyatga ega va istedadli yigit bo‘lgan. Balog‘atga yetgach uni aslzodaxonadondan bo‘lgan qizga uylantirishgan.

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

Undan bir o‘g‘li ham bor edi. Ammo Shodimulkni sevib qolgach o‘z zamonasining tamoyiliga qarshi o‘laroq shu qizga uylanadi. Bunday “Tengsiz” nikohga Temur va uning avlodlari qarshilik ko‘rsatadi. Amir Temur vafotidan so‘ng 1405-yil mart oyida Xalil Sulton Mirzo Samarqand taxtiga o‘tiradi. U saltanat boshqarishda adolatni mezon qilib mamlakat ichki va tashqi ahvolini yaxshilash choralarini izlaydi, lekin xotini Shodimulk begimning saltanat ishlariga faol aralashuvi o‘laroq, bu holat arkoni davlat orasida noroziliklar kelib chiqishiga sabab bo‘ladi. Shodimulk begim Temurning barcha beva xotinlari-yu kanizlarini harbiy boshliqlar va amaldorlarga inom qilish haqida XalilSultoni ko‘ndiradi. 1406-yil Temurning beva xotini Tuman og‘o begimni amir shayx Nuriddinga xotinlikka beradi. Ibn Arabshohning ma‘lumot berishicha saroymulxonim bilan To‘kal xonimlar Shodimulk begimning maxfiy buyrug‘iga binoan o‘ldirilgan. Xazina va davlat ishlariga Shodimulk begimning aralashuvi battar kuchayadi. Shodimulk begimning hohish irodasiga binoan quyi tabaqaga mansub kishilar yuqori tabaqalarga ko‘tariladi. Shunday bo‘lsada, hokimiyati unchalik uzoq cho‘zilmaydi. 1411-yil 4-noyabr chorshanba kuni Xalil Sulton Mirzo Ray shahrida betob bo‘lib vafot etadi. Shundan so‘ng 1411-yil oxiriga kelib, Shodimulk xonim zaharlab o‘ldiriladi.

Boburiy sulolasi malikalari haqida Gulbadan begim o‘z asarida yani “Humoyunnomada” “Boburning sevimli xotini Mohimbegim saroy ayollari ichida eng dono va bilimdoni bo‘lib, ichki va tashqi siyosat bobida shohga o‘rinli maslahatlar berib turgan. Keying malika Akbarshohning onasi Xadichabonu davlat ishlarini boshqarishda faol ishtirok etib, katta obro‘- etiborga sazovor bo‘lgan”. Umuman, Boburiy malikalar orasida Jahonorobegim, Arjumandbonu, Nurjahonbegim, Zebunisodek oqila ayollar nafaqat davlat boshqaruvida faol ishtirok etgan balki, sanat, adabiyot, ilm- fan va madaniyat rivojiga ham munosib hissa qo‘shgan.

Boburiy malikalardan yana biri Jahonorobegim-u shoira bo‘lib, Shohjahonning kata qizi. Onasi Mumtoz Mahal begimdir, u husn- latofatda, aql-idrokda, va ilmu-odobda Benazir bo‘lgan. Jahonorobegim oilada aka-uka kelishmovchiklari, otasi bilan ukasi Avrangzeboralarida kelib chiqadigan mojarolarni ustalik bilan bartaraf qilar edi. Jahonorobegim saltanat ishlarini boshqarish, ichki va tashqi siyosat hamda diplomatiya masalarida o‘zining oqilona maslahatlari bilan otasiga ko‘maklashgan. Saltanat siyosatiga tasir qiladigan katta vakolatlarga ega bo‘lgan. Shu bilan birga me‘morchilik, obodlashtirish ishlariga rahnamolik qilgan. Agrada qurilgan jome masjidining Tarhini Jahonorobegim chizgan. Shuningdek Dehli, Surat, Ambola, Behal va Panipat shahrlarida karvonsaroylar qurdirgan. Lahurda katta bog‘ va Kashmirda “Pari Mahal” (Parilar saroyi) bunyod ettirgan.

Zebuniso begim Zahiriddin Muhammad Bobur podshohning pannevarasi Abu Zafar Muhiyiddin Muhammad Avrangzeb (taxtbezagi) Olamgirning qizi. Uning onasi Dilrasbonu Shohnavozxonning qizi bo‘lib, Boburning Gulbadan begim ismli qiziga borib tutashadi. Zebuniso begim (1048 hijriy yil shavvol oyi) 1639 yil milodiy, fevral oyida Dehlida tug‘ilgan. Uning otasi Avrangzeb (1618-1707) yoshligidanoq dindorligi bilan nom chiqargan edi. Zebuniso begim o‘z zamonasining fozila ayollaridan Hafiza Maryam Bonu qo‘lida savod chiqargan. Otasi Zebunnisoning shoirlik iste‘dodini payqab, unga o‘z davrining yetuk olimlaridan Mullo Muhammad Ashraf Isfahoniy va Mullo Jovonni muallim qilib tayinlaydi. Zebunniso begim zabardast shoira, yetuk olim, usta tanbur chertuvchi sozanda va mohir xattot bo‘lib yetishadi. Arab-fors tillarining sarfu nahv

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

(morfologiya va sintaksis)ini, fiqh (qonunshunoslik), mantiq, falsafa, tarix fanlarini puxta o‘zlashtiradi. [5]

Tarix sahnasida davlat boshqarishda faol ishtirok etgan malikalar siyosiy, harbiy va diplomatik sohalarda muhim ro‘l o‘ynaganini ko‘rishimiz mumkin. Albatta ularning hammalari ham biz o‘ylaganimizdek adolatli bo‘lavermagan, ba’zilar shavqatsiz o‘z manfaati uchun bazan qiroлга qarshi guruhlariga ham rahnamolik qilgan. Biroq ko‘plari nafaqat sulola manfaatlarini himoya qilgan, balki davlat barqarorligi, hududiy yaxlitligi va ijtimoiy taraqqiyotini taminlashda katta hissa qo‘shgan. Ularning dono siyosati, qatiyatli va masulyatli qarorlari ko‘plab tarixiy jarayonlarning muvaffaqiyatli kechishiga sabab bo‘lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Jumaniyozova F. Ilk “ turkon” xotun – Qabaj. Buxoroni boshqargan malika // <https://oyina.uz/uz/article/3288> (Murojaat qilingan sana: 15. 01. 2026)
2. Buniyodov Z. Anushtegin Xorazmshohlar davlati. – T. : Ochun, 1998. –B. 256
3. Qobilova Z. Amiriy. – T. : Sharq, 2008. – B. 11-12
4. Gulyamov, A. , & Xamidova, R. . (2025). Temuriy malikalar: Buyuk sulolaning unutilmas xonimlari. Modern Science and Research, 4(6), 460-467. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/scien ce-research/article/view/112318>
5. Yo‘ldashev B. Boburiy malikalar. - Toshkent, 2022. –B. 187
6. HISTORY OF THE MITANNI STATE. (2025). Western European Journal of Linguistics and Education, 3(03), 52-54. <https://westerneuropeanstudies.com/index.php/2/article/view/2178>